

Matko Meštrović*

RAD I VRIJEDNOST U RAZDVAJANJU

U ekonomiji, riječ "kapital" koristi se počesto u istom djelu da označi posve različite stvari, materijalne i nematerijalne, i količinu jednog njihova svojstva, tržišnu vrijednost. To dvostruko simbolno opterećenje ne mora nužno dovesti do zbrke. Thomas Piketty u svojoj knjizi izričito napominje da će "kapital" za njega značiti sve oblike nekretnina kao i oblike financijskog i profesionalnog kapitala, a vrijednost je u tu definiciju tek ukliznula kao zaliha i faktor proizvodnje.

Samo je u kapitalističkom društvu apstraktni rad predstavljen u vrijednosti, objektivaciji otuđene društvene veze. Vrijednost nije ograničena na samo "ekonomsku sferu", nego svoju strukturu nameće čitavom društvu, ona je "totalna društvena činjenica". Rad koji proizvodi vrijednost mora biti viđen kao predmet kritike u svakoj kritičkoj teoriji usmjerenoj na društvene uvjete i oblike koji konstituiraju moderni svijet. Obliku bogatstva koji je povezan s utroškom ljudskog vremena rada, Marx je suprotstavljao golemi potencijal proizvodnje bogatstva moderne znanosti i tehnologije. Ostvarenje toga potencijala iziskuje ukidanje vrijednosti. Danas vrijednost postaje anakrona u proizvodnom sustavu koji je na njoj povijesno utemeljen.

Ključne riječi: apstraktni rad, kritika vrijednosti, objektivacija, oblik bogatstva, mikroelektronička revolucija, živi rad, fiktivni kapital, financijska superstruktura, kriza, kapital kao „automatski subjekt“.

* M. Meštrović, zaslužni znanstvenik. (E-mail: mmestrovic@eizg.hr).

Rad je primljen u uredništvo 13. 5. 2015., a prihvaćen je za objavu 19. 6. 2015.

1. Što je doista kapital u 21. stoljeću?

Začudno je da se Piketty (2014) ograđuje od Marxovog predviđanja apokaliptičkog kraja kapitalizma, a da i ne ulazi u pobližu analizu njegovih dubinskih argumenata. Takvi argumenti svakako nisu kretanje stope prinosa kapitala ili udio kapitala u nacionalnom dohotku, čime se Piketty sustavno bavi prateći podatke kroz duga vremenska razdoblja. I ne radi se samo o stabilnoj socioekonomskoj ili političkoj ravnoteži, što ostaje u žiži njegova razmatranja. Nesumnjivo, povijest raspodjele bogatstva uvijek je politička i ne može se svesti na čisto ekonomske mehanizme, što Piketty uviđa. Dapače, on izrijeком ističe da povijest nejednakosti oblikuju gledišta ekonomskih, socijalnih i političkih aktera o tome što jest a što nije pravedno, kao i relativna moć tih aktera i kolektivni odabiri koji iz toga proizlaze.

Po njegovom uvidu, dinamika raspodjele bogatstva nedvojbeno pokazuje da snažni mehanizmi izmjenično guraju ka konvergenciji i ka divergenciji. Ne postoji prirodan, spontani proces koji bi priječio da destabilizirajuće, neegalitarne snage trajno prevladaju. Nasuprot tome, glavne snage konvergencije su difuzija znanja i ulaganje u izobrazbu i u vještine. I otvorenost trgovinskih granica može pomoći procesu tehnološke konvergencije, premda je to u osnovi proces širenja znanja, javnog dobra, a ne tržišni mehanizam.

Kao bitno, Piketty je utvrdio, naslijeđeno bogatstvo neizbježno će dominirati nad bogatstvom stečenim u radnom vijeku velike većine. Koncentracija kapitala dosegnut će iznimno visoku razinu, koja je u neskladu sa zaslugama i s načelima socijalne pravde, na kojima se zasnivaju moderna demokratska društva. Po njegovoj teoriji, temeljna nejednakost $r > g$, između prosječne godišnje stope rasta prinosa kapitala i stope rasta ekonomije, ujedno je središnja proturječnost kapitalizma, i nema nikakve veze sa nesavršenošću tržišta. Glede pak javnih ustanova i politika koje bi se suprotstavile toj neumoljivoj logici, primjerice uvođenjem globalnog progresivnog poreza na kapital, čini mu se da to nije lako ostvarivo s obzirom na općenito niski stupanj međunarodne koordinacije.

Svoju veliku knjigu nevelike eksplanatorne snage Piketty završava zanimljivim primjedbama upućenim ekonomiji kao znanosti i društvenim znanostima. Ekonomiju vidi poddisciplinom društvenih znanosti, uspoređo sa historijom, sociologijom, antropologijom i politologijom. Kao zasebna znanost, ekonomija nije dosegla neki znanstveni status viši nego druge društvene znanosti, a kao "politička ekonomija" nosi nešto što je odvaja od drugih društvenih znanosti, a to je njena politička, normativna i moralna svrha.

Pritom autor iznosi i jednu općenitiju napomenu. Društveni znanstvenici, poput svih intelektualaca i svih građana, morali bi sudjelovati u javnim raspravama.

Ne mogu se zadovoljavati prizivanjem apstraktnih načela kao što su pravda, demokracija i svjetski mir. Oni moraju odabrati i svrstati se glede pojedinih institucija i politika, bilo da je riječ o socijalnoj državi, poreznom sustavu ili javnom dugu.

U brojnim javnim istupima (Fries: 2014.), Piketty je tumačio, objašnjavao i dopunjavao svoje postavke upozoravajući i na poneke iluzije u važećim shvaćanjima, ali nije zašao dublje u razumijevanje fenomenologije kapitala niti pobliže u pitanje što će se s njim zbiti u stoljeću koje je već dobro započelo. Iluzija je smatrati, kaže, da će sama tehnološka promjena i modernost u obliku tehničke promjene dovesti do trijumfa rada nad kapitalom, do trijumfa ljudskog kapitala. Isto je tako iluzija zamišljati da će time što ljudi duže žive nejednakost bogatstva posve izmijeniti samu narav kapitala. Naprotiv, pokazuje se da nejednakost bogatstva teži da bude mnogo veća od nejednakosti dohotka rada. U svojoj zaključnoj misli Piketty podcrtava: tehnologijska racionalnost ne dovodi do demokratske racionalnosti, a tržište i privatno vlasništvo trebali bi biti rob demokracije, nikako obrnuto.

Za čim to onda Piketty sa svojom nevjerojatno uspješnom knjigom, zapravo ide? Za pravednijim kapitalizmom? - kako ironično primjećuje Russell Jacoby (2014.). Što znači raspravljati o budućnosti kapitala na problemskoj razini nadnica, dohotka i bogatstva, a ne zaći u područje robe, rada i otuđenja. Pikettyjeva fiksacija na nejednakost pokazuje teorijska i politička ograničenja ideje egalitarizma. Izjednačavanje zagađenja zagađuje jednako, ali ne prestaje zagađivati.

Piketty bi želio redistribuirati plodove kapitalizma i uravnotežiti njegove uspone i padove, a Marx je želio kapitalizam preobraziti i dokrajčiti, razotkrivao je korijene kapitalističke akumulacije u radu, otkuda nejednakost i potječe. Stoga je Piketty, tvrdi Jacoby, više konvencionalni ekonomist no što sâm vjeruje kad svoju recepturu protiv nejednakosti svodi na politiku oporezivanja, ostajući ravnodušan spram kretanja u dubini društva.

Razlike u bogatstvu mnogo su veće nego razlike u dohocima, jer se na dohodak plaća porez, pa ga bogati radije troše na kamate. Jedan postotak tih bogatih kupuje sâme vlade, jer im to donosi veći profit nego da kupuju vlasništvo ili nekretnine. I tako se to izrodilo u oligarhiju, drži Michael Hudson (2014). Stoga nema izgleda za veću jednakost sve dok se to bogatstvo gomila u samom vrhu i nasljeđuje između onih jedan posto. A tih jedan posto bogatih ne stvaraju prosperitet, njima je mnogo više stalo do kamata i rente nego do profita. Oni se bogate na eksploativan, a ne produktivan način koji bi pomagao ekonomskom rastu i podizanju životnog standarda. I ne plaćaju porez na nasljedstvo, jer su taj porez ukinuli R. Reagan i M. Thatcher, navodno da bi siromašne obitelji mogle nešto ostaviti svojoj djeci, pa su tako poreza oslobođeni i oni koji nasljeđuju milijarde dolara.

Istina je, Piketty predlaže uvođenje i tog poreza na nasljedstvo i svjetskog poreza na bogatstvo jer bogate obitelji svoje bogatstvo drže offshore ili u Švicarskoj ili na Karibima, ali time se ne zahvaća u korijene onoga što stvara tu polarizaciju.

A upravo to što on predlaže sviđa se i neoliberalima, jer znaju da se predloženo rješenje ne može primijeniti, napominje Hudson.

Svakako, Pikettyjeva knjiga znatno će pridonijeti rušenju široko prihvaćenog mita da kapitalizam slobodnog tržišta širi bogatstvo posvuda i da je najbolja zaštita osobnih i građanskih sloboda, premda autor pogrešno definira kapital kao stvar a ne kao proces, pa neće pomoći svojim naivnim lijekovima protiv nejednakosti, a još manje poimanju kapitala u 21. stoljeću, s pravom ističe David Harvey (2014).

No, tu pripovijest o slobodnom tržištu nije pokopala ni aktualna kriza, napominje Frank Hoffer (2014.). Sve dok nije izbila, moglo se vjerovati da nije nedostatak ideja nego upravo nedostatak krize ono što uzrokuje izostanak djelovanja lijevog pokreta protiv vladavine neoliberalizma. A sada se pokazalo da ljevica zapravo nema što reći, dok jedna za drugom nestaju europske države blagostanja.

Budućnost se ne pokreće reanimacijom, vremena su se promijenila pa ni neki novi radnički pokret ne može biti reinkarnacija starog, tumači Hoffer. Izgraditi jedinstveni pokret u kompleksnom i raznolikom svijetu s mnogolikim civilnim društvom zahtijeva pluralnost inicijativa i autonomnu samospoznaju u zajedničkoj viziji. Slikovito rečeno, za post-neoliberalnu globalizaciju, potrebna nam je koalicija poput duge. Sloboda i demokracija ne mogu opstati tamo gdje je plutokratski oblik zlouporabe moći u usponu. Borba protiv nejednakosti pretpostavlja razvoj kao slobodu, stvarnu demokraciju, otvaranje svijeta svima, pomoć i solidarnost sa svima koji su u nevolji. Stvarna sloboda znači promjenu svih okolnosti u kojima su ljudska bića ugnjetena.

Neoliberalizam pak ima nekoliko dimenzija. Kako objašnjava Damien Cahill (2014.), to je, prvo, skup ontoloških doktrina o tome kako gospodarstvo i društvo djeluju i skup normativnih utopijskih vizija o tome kako bi društvo, idealno, trebalo biti organizirano. Zatim, neoliberalizam je režim obilježen mikroekonomskim procesima privatizacije, deregulacije, marketizacije i makroekonomskom političkom ciljane inflacije i kraja pune zaposlenosti. Nadalje, to je i niz ekonomskih transformacija u kojima se kapital oslobodio mnogih prisila, uvedenih poslije Drugog svjetskog rata, koje su sputavale njegovu sposobnost da djeluje unutar i između granica.

Sve su te dimenzije neoliberalizma međusobno povezane. On je postao i društveno ukorijenjen, ne samo u sveprisutnom ideološkom okviru, nego i unutar novih institucionalnih pravila i preoblikovanih klasnih odnosa. Štoviše, stvoreni su i ozakonjeni novi okviri regulacije koji obvezuju vlade na daljnju neoliberalizaciju, bez obzira na njihove političke boje.

Tradicionalno, u ekonomiji, riječ "kapital" koristi se u istom djelu, paragrafu ili čak rečenici, da označi posve različite stvari, materijalne i nematerijalne, i količinu jednog njihova svojstva, tržišnu vrijednost. To dvostruko simbolno optereće-

nje ne mora nužno dovesti do zbrke, ali je često izaziva. Edward Fullbrook (2014.) drži da se to desilo i Thomasu Pikettyju koji u svojoj knjizi izričito napominje da će “kapital” za njega značiti sve oblike nekretnina kao i oblike financijskog i profesionalnog kapitala. Ali prije nego što je dovršio taj paragraf ukliznula je “vrijednost” - potvrdio je značenje “kapitala” kao “istodobno zalihe vrijednosti i faktora proizvodnje”, a “nacionalno bogatstvo” ili “nacionalni kapital” definirao kao ukupnu *tržišnu vrijednost* svega što posjeduju stanovnici i vlada dane zemlje u danoj vremenskoj točki, pod uvjetom da se to može tržiti na nekom tržištu.

2. Krnji marksizam i kritika vrijednosti

Kapitalizam je duboko apsurdan sustav, a u krizi se njegova proturječja najotvorenije očituju. Ali vladajuća misao ne želi ništa o tome znati. Ako očitovanja krize s kojima smo danas suočeni imaju korijen u financijskoj sferi to ne znači da bi u njoj valjalo tražiti njihove temeljne strukturne uzroke. Zbrka između okidača i uzroka nije od danas, napominju Lohoff i Trenkle (2014). Kapitalistička proizvodnja oduvijek poznaje samo jedan cilj: novac pretvoriti u više novca. Ako kapital nema izgleda da se oplodi, prestaje biti kapital. Zbog toga je kapitalistički sustav osuđen na ekspanziju.

Bogatstvo materijalno i nematerijalno mora postojati uzvodno od njegove potrošnje. Nikad primjerice ne možeš sjesti na stolac čija je konstrukcija tek u zamisli. Za bogatstvo što ga proizvodi financijska industrija, ta vremenska logika je izokrenuta. Vrijednost koja još nije proizvedena, i koja možda nikada neće ugledati svjetlo dana, pretvara se u kapital, u fiktivni kapital. U takvu transakciju kupac se upušta s nadom da će u budućoj preprodaji tog obećanja dobiti više nego što je za nj platio danas. Zahvaljujući tom očekivanju obećano plaćanje postaje trenutni oblik njegova kapitala.

Da bi proizvodnja vrijednosnih papira mogla igrati pokretačku ulogu u cjelokupnom kapitalističkom funkcioniranju, njegova stopa emitiranja mora rasti puno brže nego proizvodnja u ključnim sektorima realne ekonomije u prethodnim razdobljima. Činjenica da je multiplikacija fiktivnog kapitala u posljednjih nekoliko desetljeća eksplodirala, nije slučajna greška na koju bismo se mogli vratiti. Takav razvoj je obvezatan za kapitalistički sustav koji je zasnovan na anticipaciji proizvodnje buduće vrijednosti.

Već dugo vremena naša društva žive, kvantitativno i kvalitativno, daleko ispod mogućnosti kakve bi pružilo razborito korištenje proizvodnog potencijala što ga generira kapitalizam, napominju Lohoff i Trenkle. S pojavom treće industrijske revolucije, društvo je doseglo takvu razinu da je postalo odveć produktivno

za samoodnoseću svrhu valoriziranja vrijednosti. Samo je rastuće predujmljivanje proizvedene buduće vrijednosti kao i pre-kapitaliziranje vrijednosti koja nikad neće biti proizvedena u posljednja tri desetljeća omogućilo da se kapitalistička dinamika održi. Ali je u međuvremenu ta strategija mahnitog odgađanja i sama pala u duboku krizu. Emancipacijski pokret protiv “štednje” i represivnog upravljanja krizom morao bi svjesno prekinuti obvezatnu vezu između proizvodnje nematerijalnog bogatstva i proizvodnje vrijednosti. Riječ je o ofenzivnom odbijanju pitanja “financijske održivosti”. Dostojan život za sve moguć je samo izvan oblika apstraktnog bogatstva, dalekosežno zaključuju Lohoff i Trenkle.

Oni su autori i knjige *Veliko obezvrjeđenje* (2014.a), s kojom idu dublje od svih drugih knjiga koje se bave ekonomskom krizom upravo zato jer istražuju korelaciju između krize i postupnog nestajanja rada. Iako se i ova kriza očituje kao financijska - obezvrjeđenja, propast banaka, kidanje kreditnih lanaca - njeni uzroci su u realnoj ekonomiji. Bubrenje financijske superstrukture rezultat je iscrpljivanja valorizacije u realnom sektoru. S mikroelektroničkom revolucijom presudno je što njena provedba potiče isti proces u svim proizvodnim područjima i što kao čimbenik racionalizacije uklanja živi rad u njima. To je problem s kojim taj oblik inovacije suočava kapitalizam. Osnovna roba u kapitalističkom sustavu je živi rad, a iskorištavanje živog rada postaje zastarjelo, pa s tom inovacijom kapitalizam reže granu na kojoj sjedi. Kapital taj bitni problem ne rješava nego bježi u financijsku nadgradnju. Nikad se dosad akumulacija kapitala nije toliko odvojila od učinkovitog iskorištavanja radne snage.

Ernst Lohoff (2012.), kao i članovi grupe teoretičara oko njemačkog časopisa *Krisis* s kojima je blizak, naziru u tome granice sustava, štoviše, njegov kolaps: kidanje društvene reprodukcije i dovođenje do ruba opstanka samog društva. Na razini cijelog društva, sve je manje kapitala na raspolaganju i društvo neminovno siromaši. Koje će političke oblike to stanje izazvati, priznaje, naša analiza još nije u stanju pokazati.

Robert Kurz (2014.), glavni teoretičar kritike vrijednosti, prepoznao je da su u Marxovoj glavi dva teoretičara: onaj dobro poznati “egzoterički” analitičar politike svoga vremena, izdanak liberalizma i mentor radničkog pokreta, i drugi manje poznat, gotovo obskuran “ezoterički” koji je otkrio fetišizam društva i proveo radikalnu kritiku “apstraktnog rada”.

Za ovog drugog Marxa nije bitan sklop društvenih interesa imanentnih sustavu nego njegov historijski karakter. Bitno pitanje nije više “neplaćeni višak vrijednosti” ili pravna moć raspolaganja vlasništvom, nego društveni oblik same vrijednosti. To je “fetišistički” oblik koji konstituira bezličnu strukturu koja djeluje “iza leđa ljudi” i izlaže ih neprekidnom kibernetičkom procesu pretvaranja apstraktne ljudske energije u novac.

Da bi se prevladao taj apsurdni društveni odnos totaliziranog novca potreban je konačni svjesni prekid s oblikom zajedničkim različitim interesima, korak od bezumnog kretanja vrijednosti i njenih kategorija ("rada", robe, novca, tržišta, države) ka zajedničkom i emancipiranom "upravljanju stvarima".

Krnje viđenje koje je o tom sustavnom kontekstu, svojstvenom kapitalizmu, imao tradicionalni marksizam svodi se na kritiku "viška vrijednosti" u čisto površinskom i sociološkom smislu, to jest njegova "prisvajanja" od "kapitalističke klase". Stoga i nije oblik vrijednosti u fetiškom zapetljaju njegova funkcioniranja bio osuđivan kao skandalozan, nego je optuživana samo "nejednaka raspodjela". U očima predstavnika "temeljne kritike vrijednosti" taj "marksizam rada" ostao je zarobljenikom" jednostavne ideologije "distributivne pravde". Općenito, takvi su svi teorijski pristupi koji analiziraju kapitalizam sa stajališta rada i to društvo definiraju u smislu klasnih odnosa strukturiranih privatnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju i ekonomijom vođenom tržištem, kako je svojevremeno primijetio Moishe Postone (2009).

Ponovno čitajući Marxa, Robert Kurz je razvijao "kritiku vrijednosti", tražio je u njemu i izvan njega obnovljenu osnovu za radikalnu kritičku teoriju političke ekonomije u dvadeset i prvom stoljeću, usredotočenu prije svega na artikulaciju teorijskog pristupa fetiškom karakteru robne proizvodnje, apstraktnoj dimenziji rada, razlici između vrijednosti i materijalnog bogatstva te naravi kapitala kao "automatskog subjekta" kako ga je nazvao Marx. Dokučio je da glavni subjekti kapitalizma nisu ni proletarijat ni buržoazija, nego sam fetiš-kapital, vrijednost koja se samovrednuje, koju paradoksalno mi sami ne prestajemo svakodnevno uspostavljati kroz naše društvene odnose. Radnici i kapitalisti samo su službenici fetišističkog procesa koji ih nadilazi i kojeg oni ne prestaju uspostavljati. Klasna borba, ukoliko postoji, potvrđujući pozitivno rad i gledište proleterske klase, nije zapravo drugo nego borba interesa koji se uspostavljaju unutar kapitalističkih oblika života i socijalizacije.

Tako se za razliku od krnjeg antikapitalizma, kritika vrijednosti, ističu njeni sve brojniji zastupnici i tumači (Qu'est-ce que la wertkritik?, web), usuđuje konačno kritizirati sustav u njegovoj cjelini, i po prvi put njegovo načelo društvene sinteze, sâm rad, u njegovim dvjema dimenzijama konkretnoj i apstraktnoj, kao djelatnost društvenog posredovanja, povijesno specifičnu za kapitalizam. Ne dale, kao jednostavnu instrumentalnu aktivnost, prirodnu i nadpovijesnu, kao da je rad generička suština čovjeka koju kapital zarobljuje izvana, metabolička aktivnost između čovjeka i prirode.

Ekonomija je društvena stvarnost koja nastaje i postoji kao takva samo u kapitalističkim društvima od četrnaestog i petnaestog stoljeća. Upravo je dvostruki karakter rada, a ne tržište, ni društveni odnos dominacije jedne klase nad drugom, ni privatno vlasništvo sredstava za proizvodnju, ono što čini jezgru kapitalizma. Samo je u kapitalističkom društvu apstraktni rad predstavljen u vrijednosti, objek-

tivaciji otuđene društvene veze. U tom poimanju, vrijednost nije ograničena na samo “ekonomsku sferu”, nego svoju strukturu nameće čitavom društvu, ona je “totalna društvena činjenica”. Razmjenska vrijednost robe samo je izraz, vidljivi oblik, “nevidljive” vrijednosti.

Pokret za emancipaciju od fetišizma vrijednosti ne može kritički gledati na ovaj svijet s gledišta rada. Ne radi se više o tome da se rad oslobodi od kapitala, nego da se oslobodi od rada kakav jest, niti o tome da ga zamijene strojevi, jer tehnologija nije neutralna, nego o ukidanju djelatnosti koja je kao društveno posredovanje postavljena u središte života.

Kritika vrijednosti, ili u novijoj varijanti kritika razdvajanja vrijednosti, ide za razumijevanjem i kritikom temeljnog mehanizma koji upravlja modernim društvom. Kako je došlo do izražaja u jednoj međunarodnoj raspravi u Chicagu 2013. (Marx and Wert-abspaltungskritik, web), to je kritička teorija društva koja se u načelu odvaja od proturječnih praktičkih pokušaja prevladavanja kapitalizma. Shvaća se kao uvjet emancipacije od vrijednosti i apstraktnog sustava opresije koju ona predstavlja. Apstraktna dominacija ne može se ukinuti nametanjem neke druge vrste izravne, osobne dominacije. Ako želimo kritizirati apstrakciju ekonomskih oblika, moramo istodobno ciljati i na sam politički oblik. U konačnici, emancipacija mora značiti i ukidanje političkog. Prisila i fetišizacija koje su imanentne političkim oblicima moramo se oslobađati sada.

Na pitanje što je ljevica danas, Elmar Flatschart sa Bečkog sveučilišta, u spomenutoj je raspravi naglasio da se marksistički i anarhistički pristupi presijecaju u sadašnjim društvenim pokretima. On sa stanovišta kritike odvajanja vrijednosti upućuje na proturječnost emancipacijskih projekata glede obuhvatnijeg poimanja odnosa između imanencije i transcendencije. Anarhistička struja ide za neposrednom transcendencijom u praksi na račun imanentnog, dok su marksistički pristupi skloniji zadržati teorijsku viziju koja ide preko danih imanentnih kategorija pokušavajući objasniti složenost transcendencije na smislen način.

Alan Milchman, sa Queens Collegea u New Yorku (isti izvor), kritici vrijednosti pristupa nešto drukčije. Elmarovu ogradu glede odjelitog razmatranja političkog područja od teorijske kritike on ne prihvaća. Marxove tekstove koji se odnose na otuđenje i postvarenje i shvaćanje kapitala kao gibajuće proturječnosti, na koje se referira kritika vrijednosti, smatra ključnim upravo za političko usmjerenje u kapitalizmu ove epohe.

Pokazalo se, naime, da je pokret radničke klase bio zapravo najbolji građanski subjekt, održavao je kretanje kapitala na način na koji sama buržoazija ne bi mogla. Porazile su ga političke snage koje su djelovale u njegovo ime, masovne političke stranke, od socijal-demokratskih do staljinističkih. Danas je posve jasno, sve dok se ne preobrazu ili ukinu odnosi proizvodnje zasnovani na vrijednosnom obliku najamnog rada, nema ozbiljnog udarca kapitalizmu. Kapitalizam živi

i umire na obliku vrijednosti. Ako se ne krene izravno na ukidanje vrijednosti, stvaranje i sudjelovanje u revolucionarnom pokretu danas je nemoguće.

No, bez revolucije, odbacivanje oblika vrijednosti tek je akademska vježba, Milchman napominje. Zaštitnik i garant oblika vrijednosti je kapitalistička država, ma kako se ona prikazivala, ona je smrtni neprijatelj ne samo radničke klase nego i čovječanstva. Taj uvid usko je povezan s teorijom oblika vrijednosti i kritike vrijednosti, i dok ne bude prepoznat, nećemo se uspjeti izdići iznad rasprave o raspodjeli dohotka. Bitan doprinos kritike vrijednosti baš je u tome što naznačuje koliko je dramatična i revolucionarna promjena koja predstoji.

Kako je pokazano u "Grundrisse", Marxove kategorije ne označuju pozitivne ekonomske fenomene nego radije temeljne oblike ljudske prakse koji konstituiraju kapitalističku društvenu formaciju, upozorio je Jamie Merchant, iz grupacije *Permanent Crisis*, (isti izvor). U Marxovom viđenju "rad" je pojmljen kao povijesno specifičan oblik ljudske prakse koji ima tu "nesreću" da proizvodi "kapital". Daleko od toga da konstituiraju kritička stajališta, rad koji proizvodi vrijednost mora biti viđen kao predmet kritike u svakoj kritičkoj teoriji usmjerenoj na društvene uvjete i oblike koji konstituiraju moderni svijet. Obliku bogatstva koji je povezan s utroškom ljudskog vremena rada, Marx je suprotstavljao golemi potencijal proizvodnje bogatstva moderne znanosti tehnologije. Ostvarenje toga potencijala iziskuje ukidanje vrijednosti. Vrijednost je postala anakrona u proizvodnom sustavu koji je na njoj povijesno utemeljen.

Ta je mogućnost imanentna kapitalizmu kao proturječnoj, povijesno dinamičkoj cjelini. Takav radikalni prekid jest moguć, međutim, ukidanje vrijednosti implicira ukidanje ukupnosti koja je konstituirana oko nje, ukupnosti kapitalizma kao strukture alijenacije, samogenerirane samodominacije kroz vrijednost, rad i kapital kao društvenih oblika prakse.

Zadatak je, dakle, vidjeti jesu li kritički oblici kolektivne svijesti, koji se javljaju kao dio evolutivne, proturječne povijesne ukupnosti, sposobni sagledati tu ukupnost, u ma kako posredovanom obliku, i tu viziju nekako apsorbirati u organizacijsku praksu.

Neoliberalni kapitalizam na mnogo je načina desetkovao sposobnost predočavanja društva kao ukupnog oblika, i na zdravorazumskoj razini, a kamoli da se zamisli nadilaženje samog kapitalizma, s gorčinom podsjeća Jamie Merchant.

3. Tiranija apstraktnog

Vrijednost u procesu (kapital) tiranski je apstraktni automat koji vlada našim životima sve do najintimnijih kutaka. To je zbiljska apstrakcija koja goni prezirući

život i ljepotu svijeta. Mi činimo sve da udovoljimo njenim nezasitnim potrebama za otuđujućim radom i uništavanjem. Njena vladavina vodi nas izravno u ekološku, političku i ekonomsku katastrofu, u barbarstvo. A ipak, osim među malobrojnima koji su upućeni i intelektualcima, kritika vrijednosti gotovo je posve odsutna u lijevoj misli, napominju Eric Martin et Maxime Ouellet (2014.) u razgovoru kojim su popratili izlazak svoje knjige.

Od sloma marksizma 80-ih, ni jedna opća društvena teorija nije bila u stanju dokučiti put kojim su krenula napredna kapitalistička društva. Pojam otpora svijet razumije dualistički pa postvaruje i sustav vladavine i ideju samoodređenja. Pokušaj ujedinjenja, to jest organizacije i subjektivacije politike koji bi htio oživjeti klasnu borbu u zastupanju onih 99% prema onih 1% ne nalazi načina da se ostvari, da proizvede stvarnu promjenu društvenog poretka. To je zato jer nije problem u redistribuiranju bogatstva nego u samoj njegovoj ideji, u "vrijednosti" koju valja dovesti u pitanje, kažu ta dva mlada kanadska autora (2014.a). Oni dobro razumiju postavku da je rad temelj njene apstraktne i depersonalizirane vladavine, "otuđeni rad" čiji cilj i svrhu ne određuju članovi društvene i političke zajednice, nego onaj rad što ga organizira apstraktna vrijednost.

Oblici ljudske svijesti, baš kao i objektivni oblici koje poprimaju društveni odnosi, posredovani su ukupnošću. Radna teorija vrijednosti bila je oblik simboličke, kulturne i normativne predodžbe koja se pridaje radu kao objektiviranom obliku društvenog posredovanja specifičnom za kapitalistička društva. Taj oblik društvenog posredovanja bio bi nepojmljiv u društvima koja su im povijesno prethodila. Bilo bi nemoguće subjekt zamisliti kao stvar mjerljivu vremenom rada i pretvorljivu u proizvodnu snagu, to jest u postvarenom obliku.

Socijalno-liberalna ljevica interiorizirala je kategorije kapitalizma u praksi, pa ne čudi što nije kadra kritizirati ni njegov neoliberalni oblik. Neshvaćajući suštinu, svela je sve na deregulaciju tržišta, daleko od toga da uvidi kako važeća kategorija rad čini sam temelj apstraktne i depersonalizirane vladavine u kapitalističkom društvu. To je društvo prvo u povijesti od "najamnog rada" napravilo glavni način društvenog međudjelovanja njegovih članova. Apstraktni rad pretpostavlja egalizaciju svih ljudskih radova apstrahiranjem posebnosti i različitosti ljudskih djelatnosti, koje su međutim po sebi nesavrnjive. Povijesno to je postalo moguće tek kad su se pojedinci "oslobodili" tradicionalne međuzavisnosti i podčinili vladavini najamnog odnosa.

Kategorija vrijednost upućuje na apstraktni oblik bogatstva koji odgovara društveno konstruiranoj vremenskoj normi. Kapital nije moguć bez vremenske i prostorne predodžbe koja je unaprijed apstraktna. Newtonovska vremensko-prostorna koncepcija - apstraktna, mjerljiva, univerzalna i objektivna - omogućuje kvantifikaciju društvene aktivnosti a time i razmjernost proizvoda rada svih i svakog u homogenom prostoru. Ta logika kulminira sa sadašnjim procesom globa-

lizacije gdje dematerijalizirani tijekovi novca cirkuliraju u realnom vremenu i gdje na Internetu surfaju *dividusi*, pojedinci odvojeni od prostora konkretnog života, napominju Eric Martin et Maxime Ouellet.

Vrijednost, kao predočenje apstraktnog vremena rada, nameće tako svoje prisile ukupnom društvu. Kao nemišljena norma regulacije društvene prakse, zbog proširenja procesa valorizacije, uvodi vremensku prisilu ubrzanja i tehnološke inovacije, da bi parirala padu vrijednosti u prosječnoj normi proizvodnje. Zato se kapitalizam očituje kao društvena moć koja je postala tuđom, kao heteronomija koja svakog čini tuđim samom sebi. Jedino je kapital slobodan, svi su potčinjeni moći vrijednosti, pa i sami kapitalisti, svedeni na njene službenike. Kapital valja shvatiti kao vrijednost koja se sama oplođuje, a kapitalizam koji se zasniva na proizvodnji viška vrijednosti ide za tim da se reproducira kao sustav, da širi društveni odnos konstituiran radom s krajnom svrhom da proizvede što više mrtvog rada opredmećenog u novcu.

Stoga valja dovesti u pitanje sam rad kao oblik ustroja društvenog odnosa, dominaciju rada i strojeva nad samim životom, shvaćajući da tehnika nije neutralna nego naprotiv predstavlja materijalizaciju društvenih odnosa i vrijednosti koje joj se pridaju. Kapitalističko društvo, kako ga i ovi autori vide, hrli u slijepi i ubrzani razvoj izvan ljudske kontrole da bi dosegao maksimalnu sposobnost u proizvodnji apstraktnog oblika bogatstva. Logika vrijednosti postaje subjekt povijesti i nameće svoju svršnost čitavom društvu. Vrijednost utjelovljuje apstraktni univerzalni um, što je temelj zapadne modernosti.

Ako se vrijednost, u svom objektivnom obliku, predstavlja kao “automatski subjekt”, ona isto tako proizvodi specifični oblik subjektivnosti. Na tom planu subjektivnosti, otuđenje se očituje kao *prividno* “oslobođenje” s obzirom na negdašnje kulturne i društvene prisile na kojima su počivala predkapitalistička društva. To pseudo oslobođenje uranja izoliranog pojedinca u novi oblik objektivne vladavine, onaj “zakona vrijednosti”. Dok se taj zakon uspostavlja kao izvanjska prisila koja poprima oblik bezlične i depolitizirane norme regulacije društvene prakse, otuđenje rada, u temelju odnosa kapitalističke vladavine, ima tu posebnost da se na subjektivnom planu predstavlja kao emancipacija. Snaga i punoća moderne alijenacije počiva upravo na činjenici da se istodobno dok pojedinac biva lišen mogućnosti da ostvari svoju društvenu bit javlja lik “slobodnog subjekta”.

Samo u društvu zasnovanom na predodžbi apstraktne jednakosti, vrijednost se mogla izdići do regulacijske norme ukupne društvene prakse. Teorija kritike vrijednosti omogućila je da shvatimo kako obliku objektivnosti koji poprima socijalno-povijesno, odgovara oblik ljudske svijesti. Stoga je bitno oblike kritičke svijesti razumjeti u funkciji institucionalne i strukturne preobrazbe kapitalizma, a i uvidjeti da radnička borba za bolje najamne uvjete ne vodi sama po sebi nadilaženju kapitalističkog društva, nego je tek jedan momenat nužan za prijelaz prema njegovoj post-liberalnoj konfiguraciji.

U tom pogledu, ocjenjuju autori, post-marksističke i post-strukturalističke teorije zapale su u slijepu ulicu svojim “komunikacionalnim” skretanjem. Suprotstavljajući se, naime, hijerarhiziranim ili institucionaliziranim oblicima politike i prosvjedovanja, pristale su na utopiju horizontalnog svijeta umrežavanja, gdje bi intersubjektivna komunikacija neposredno povezivala singularnosti. Ne zanimaju se, dakle, za one oblike posredovanja koji strukturiraju društvenu praksu, nego pokušavaju, nasuprot objektivne vladavine kapitala, isticati subjektivni otpor. Pritom ne vide da je subjekt “emancipacije” i sam vezan s dominantnim oblikom društvenog posredovanja i njime konstituiran. U društvu posredovanom apstraktnom vrijednošću, subjektivni oblik postaje onaj apstraktnog (bespredmetnog) subjekta koji bi se htio samozasnovati posve nezavisno od objektivnosti društvenog.

U financijaliziranom kapitalizmu, komunikacijske tehnike nameću se kao apstraktno i fetišizirano posredovanje u mjeri u kojoj financijska valorizacija postupa logikom autoreferencijalne komunikacije. A financijalizirana vrijednost i sama je u biti “komunikacionalna” u svom obliku, korespondirajući s načinom financijalizirane-komunikacionalne organizacije društva. Produbljuje se otuđen odnos između narcističkog oblika subjekta navodno samozasnovanog i društvenog odnosa svedenog na apstraktne univerzalne nositelje prava i na ljude tržišno solventne. To će reći, zajednica postoji samo u razmjeni, a sve ostalo vrijeme zapravo je Brownovo gibanje monada.

Paradoksalni karakter recentnih pobuna, mobiliziranih putem umrežavanja, očituje se u činjenici da, usprkos strateški efikasnom suprotstavljanju kanalima službene difuzije i medijske propagande, slabašne veze na koje se oslanjaju te mreže ne omogućuju institucionalizaciju politike novih vrijednosti ili trajnih institucionalno-političkih oblika. Nove tehnologije koje prosvjednici koriste sudjeluju u procesu socijalnog ubrzanja koji je u osnovi kapitalističke vladavine, a i vrijednosti koje se povezuju s ideologijom mreže – fluidnost, fleksibilnost, odsutnost trajnijih odnosa – upravo su one koje potvrđuje aktualna konfiguracija kapitalizma. Istodobno ne postoji nikakav organizirani lijevi pokret koji bi se pozivao na adekvatnu teoriju kapitalizma i svoju strategiju orijentirao prema tom kritičkom pristupu. Slijepa ulica lijeve politike upravo je u njenoj nesposobnosti da zamisli kakav bi oblik moglo poprimiti društvo izvan kapitalizma.

Trebalo bi stoga dobro razumjeti što je kriza kapitala kao kriza apstraktne racionalnosti koja vodi uništenju društva i nanovo promisliti pitanje posredovanja i pitanje zajedničkog, kritički razmatrajući fetišizirane oblike i suprotstavljajući univerzalnoj apstraktnoj kapitalističkoj, jednu realnu post-kapitalističku zajednicu.

Površni antikapitalizam ne dopiše shvatiti dubinu kapitalističke vladavine, ističu ovi kanadski autori. Proturječnost se artikulira između apstraktnog bogatstva što ga treba proizvesti apstraktni rad i činjenice da što automacija više napreduje proizvodnja upotrebnih vrijednosti iziskuje sve manje rada. Kapital pili

granu na kojoj sjedi, jer proizvodi sve više suvišnih ljudi čiji je rad postao suvišan. Tu proturječnost uspijeva svladati uvođenjem novog društvenog posredovanja putem kredita. U financijaliziranom kapitalizmu funkciju posredovanja preuzeo je rizik, postao je glavna roba koja se razmjenjuje na financijskim tržištima. I uloga rada se preobrazila. Zaposlenje je tek preduvjet da zaposlenik svojom minimalnom plaćom dobije financijsku kredibilnost za neizbježno zaduživanje. Pojedinaac je primoran djelovati kao vlastiti poduzetnik koji upravlja svojim rizicima u kontekstu opće financijske nesigurnosti. Samo ljudsko biće postalo je kapital, homo economicus postao je *zaduženi čovjek*, lišen svoga vremena, zagnjuren u bezvremeno društvo, u vječnu sadašnjost u kojoj nikakva projekcija budućnosti nije saglediva. Sofisticiranim financijskim tehnikama u tu se budućnost projektira kapital umišljajući da se može posve osloboditi rada.

Kapitalizam u sadašnjoj fazi smjera prijeći sve oblike prirodnih ograničenja, mobilizirajući znanja povijesno akumulirana i ona objektivirana u obliku znanosti i tehnologije, kako bi ubrzao proizvodnju vrijednosti iznad granica koje postavlja ljudska i prirodna konačnost. Dok je radnik u svojim ljudskim sposobnostima za napor ograničen fizički, umno i vremenski, najavljuje se novi biotehnološki razvoj koji traga za uvećanim post-ljudskim pojedincem (enhanced humanity) i za modifikacijom strukture materije.

Očito je da se kritika više ne može svoditi na eksploataciju rada, mora se artikulirati polazeći od obrane zajedničke ljudskosti koja je na putu da je kapital nepovratno uništi. Kad se vrednovanje kapitala namjerava osloboditi rada, i samo čovječanstvo postaje suvišno.

Nikakvo nadilaženje kapitalizma nije moguće ako se ne artikulira politički projekt koji u prvi plan stavlja ljudsko biće kao generičko, to jest suverenitet ljudi, njihovu političku zajednicu, dakle, projekt sposoban odvojiti se od otuđenih kategorija “bespredmetnog” subjekta, samozasnovanog kozmopolitskog i apstraktnog univerzalizma.

Klasna borba, kako se je povijesno očitovala, nikad nije dopustila nadilaženje kapitalizma nego je radije sudjelovala u njegovom institucionalnom transformiranju. Artikulirati promišljeni post-kapitalistički politički projekt zadatak je koji nije nestao s dnevnog reda, zaključuju Eric Martin i Maxime Ouellet.

4. Ka globalnom post-kapitalizmu?

Ljevica mora ubrzano krenuti prema globalnom post-kapitalizmu ili riskira globalnu katastrofu - prva je rečenica u *Manifestu za akcelacionističku politiku* (Manifesto Web), objavljenom na mrežama 2013. godine. Pred nadolazećom apo-

kalipsom, norme i organizacijske strukture politike kakve su iskovane s rađanjem nacionalne države, usponom kapitalizma i ratovima prošlog stoljeća naprosto su smiješne, tvrdi se odmah na početku toga dokumenta. Financijska kriza koja traje, navela je vlade da prigrle paralizirajuću smrtnu spiralu politike štednje, privatizacije usluga socijalne skrbi, masovne nezaposlenosti i stagnirajućih plaća. Povećana automatizacija proizvodnih procesa - uključujući i 'intelektualnog rada' - dokaz je svjetovne krize kapitalizma, koja će ubrzo učiniti neodrživim sadašnji životni standard čak i za bivše srednje klase globalnog sjevera. Dok kriza biva jača i brža, politika sahne i odstupa. U paralizi političke imaginacije, budućnost je otpisana, čvrsto postuliraju taj svoj radikalni kritički stav autori *Manifesta* Alex Williams i Nick Srnicek.

Trideset godina neokapitalizma lišilo je i najlijevije političke stranke sva-ke radikalne misli, i popularne podrške. Bitni metabolizam kapitalizma zahtijeva ekonomski rast, s konkurencijom između kapitalističkih subjekata. Oni pokreću tehnološki razvoj u pokušaju da postignu konkurentsku prednost, što je praćeno sve većim društvenim poremećajima. U svom neoliberalnom obliku, kapitalizam sebe ideološki predočuje kao osloboditelja snaga kreativne destrukcije jer potiče brže tehnološke i društvene inovacije.

Neki mlađi filozofi tu tezu shvaćaju doslovno. Autori *Manifesta* apostrofi-rajaju izravno Nicka Landa, njegovo kratkovidno ali hipnotizirajuće vjerovanje da samo kapitalistička brzina može ostvariti globalnu tranziciju prema neusporedivoj tehnološkoj singularnosti. U tom vizijoniranju kapitala, napominju oni, čovjek u konačnici može biti odbačen kao puka smetnja jednoj apstraktnoj planetarnoj inteligenciji koja se brzinski izgrađuje iz sklopljenih fragmenata prijašnjih civilizacija. Landov neoliberalizam očito je pobrkao brzinu s ubrzanjem, ograđuju se energično od takvog shvaćanja autori *Manifesta*.

I Marx je koristio, kažu oni, najnaprednije teorijske alate i dostupne empirijske podatke u nastojanju da što potpunije razumije i preobrazi svoj svijet. Nije se opirao modernosti, naprotiv, držao je da je, unatoč svoj eksploataciji i korupciji, kapitalizam bio dotad najnapredniji ekonomski sustav. Postignuća kapitalizma ne treba izokrenuti, nego razviti preko ograničenja kapitalističkog oblika vrijednosti. Marx je znao da se kapitalizam ne može poistovjetiti s pokretačem istinskog ubrzanja. Smatrati pak da je lijeva politika suprotna tehnosocijalnom ubrzanju, u najmanju je ruku njeno lažno predstavljanje. Odista, ako lijeva politika ima ikakve budućnosti, mora maksimalno prigriliti potisnuto ubrzanje društvenog razvitka.

Akceleracionisti, naime, žele latentne proizvodne snage osloboditi okova. U tom projektu, materijalnu platformu neoliberalizma, ponavljaju, ne treba razoriti, nego je osmisliti prema zajedničkim ciljevima. Postojeća infrastruktura nije puka kapitalistička pozornica, nego odskočna daska za pokretanje prema post-kapitalizmu. Tko bi među nama u potpunosti mogao prepoznati potencijale koji postoje

u već razvijenoj tehnologiji? - pitaju autori *Manifesta*. Iako je nužna, tehnologija nije dovoljna da nas spasi bez društveno-političkog djelovanja. Ona neće automatski nadvladati društvene sukobe, ali mora biti ubrzana baš zato što je potrebna u prevladavanju tih sukoba. Moramo razviti kognitivne mape postojećeg sustava i spekulativnu sliku budućeg ekonomskog sustava.

Financijska kriza 2008. pokazala je koliki je rizik prihvaćati matematičke modele na slijepoj vjeri, ali to je ipak problem nevaljane vlasti a ne matematike, drže autori. Ljevica mora razviti sociotehnološku hegemoniju, podjednako u sferi ideja i u sferi materijalnih platformi. Platforme su infrastrukture globalnog društva. One uspostavljaju osnovne parametre onoga što je izvedivo, glede ponašanja i ideološki. U tom smislu one utjelovljuju materijalnu transcendenciju društva: ono što omogućuje posebni niz aktivnosti, odnosa i moći. Dok je veliki dio sadašnje globalne platforme pristran prema kapitalističim društvenim odnosima, to nije neizbježna nužnost. Materijalne platforme proizvodnje, financija, logistike i potrošnje mogu biti, i bit će, reprogramirane i reformatirane prema post-kapitalističkim ciljevima, vjeruju autori dobrohotno.

Ali ne vjeruju da je neposredno djelovanje dovoljno da se postigne ijedan od tih ciljeva. Pretjerano privilegiranje demokracije-kao-procesa treba napustiti. Stvarna demokracija mora biti određena njenim ciljem - kolektivnim vladanjem sobom. Jedino korištenjem naše sposobnosti da bolje razumijemo sebe i naš svijet (naš tehnički, ekonomski, psihološki svijet) moći ćemo upravljati sobom. Osim horizontalno distribuiranih oblika društvenosti, moramo uspostaviti legitimnu kolektivno nadziranu vertikalnu vlast, kako ne bismo postali robovi tiranskog totalitarnog centralizma, ili hirovitog poretka izvan naše kontrole. Zapovijed plana mora biti združena s improviziranim poretkom mreže, upućuju Williams i Srnicek.

Moramo izgraditi intelektualnu infrastrukturu, napominju nadalje. Potrebno je stvoriti novu ideologiju, nove ekonomske i društvene modele, i vizije dobra da bismo zamijenili i nadvisili istrošene ideale koji upravljaju svijetom danas. To je infrastruktura koju zahtijeva izgradnja ne samo ideja, nego i institucija i materijalnih putova njihovog utvuljenja, utjelovljenja i širenja. Potrebna je i reforma medija krupnih razmjera.

Unatoč prividnoj demokratizaciji što je pružaju internet i društveni mediji, drže autori, ključni su i tradicionalni mediji; presudni su u odabiru i oblikovanju pripovijesti, uz osiguranje sredstava za provođenje istraživačkog novinarstva. Dovođenje tih tijela što je bliže moguće popularnom nadzoru, ključno je da se poništi sadašnji prikaz stanja stvari.

Na kraju, valja rekonstituirati razne oblike klasne moći. Takva rekonstrukcija mora ići dalje od uvriježenog poimanja da organski generiran globalni proletarijat već postoji. Umjesto toga, treba nastojati splesti zajedno parcijalne proleterske identitete, često utjelovljene u postfordističkim oblicima prekarnog rada.

Pozitivna povratna sprega infrastrukturne, ideološke, socijalne i gospodarske preobrazbe, kako se sugerira u ovom manifestu, stvorit će novu složenu hegemoniju, novu post-kapitalističku tehnosocijalnu platformu. Autori tvrde kako povijest pokazuje da je široka povezanost taktika i organizacija uvijek vodila do sustavnih promjena; te pouke valja naučiti!

S obzirom na probleme u kojima se nalazi naš planet i naša vrsta, primorani smo obnoviti vladanje na nov složeni način. Složena sustavna analiza mora biti spojena s novim oblikom djelovanja: improvizacijskim i sposobnim da se nosi sa spoznajama koje otkriva tijekom samog djelovanja, u politici geosocijalnog umijeća i lukave racionalnosti. To je oblik abduktivnog eksperimentiranja koji traži najbolja sredstva djelovanja u složenom svijetu.

Kapitalizam je potisnuo naš tehnološki razvitak, koliko god ga je pokretao, pojašnjavaju autori. Akceleracionizam je temeljno uvjerenje da zakočeni kapaciteti mogu i moraju biti oslobođeni, da krenu izvan ograničenja nametnutih kapitalističkim društvom. Pokret za nadilaženje naših trenutnih ograničenja mora uključiti više od jednostavne borbe za racionalnije globalno društvo. Vjerujemo da mora uključiti obnovu naših snova, onih od sredine 19. stoljeća do svanuća neoliberalnog doba, koji su nas zapanjivali potragom *Homo Sapiensa* da se proširi izvan granica zemlje i naše neposredne tjelesne forme.

Na te se vizije danas gleda kao na relikvije jednog mnogo nevinijeg doba. Ipak one dijagnosticiraju zapanjujući nedostatak imaginacije u našem vremenu i ujedno nude obećanje budućnosti koje afektivno osnažuje i intelektualno energizira.

Budućnost treba graditi. Neoliberalni kapitalizam ju je razorio i sveo na obećanje još više nejednakosti, sukoba i kaosa po sniženoj cijeni, izjavljuju na kraju Srnicek i Williams puni uvjerenja da je alternativa mišljiva, alternativna modernost koju neoliberalizam inherentno ne može generirati. Budućnost se, vjeruju, mora pred nama ponovno rastvoriti, razvezujući naše obzore prema univerzalnim mogućnostima Izvanjskog!

LITERATURA

Cahill, Damien (2014) Interview on neoliberalism, WEA newsletter Volume 4, Issue No. 4, August, <http://www.worldeconomicsassociation.org/files/newsletter/Issue4-4.pdf>

Fries, Lynn (2014) TRNN Producer Lynn Fries hosts an extended interview with Thomas Piketty about his widely acclaimed *Capital in the 21st Century* -

- May 15, 14 Piketty: The Market and Private Property Should Be The Slaves of Democracy, http://therealnews.com/t2/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=74&jumival=11858
- Fullbrook, Edward (2014) Capital and capital: the second most fundamental confusion, *real-world economics review*, issue no. 69, pp. 149-160, <http://rwer.wordpress.com/comments-on-rwer-issue-no-69/>
- Harvey, David (2014) Afterthoughts on Piketty's Capital, <http://davidharvey.org/2014/05/afterthoughts-pikettys-capital/>
- Hoffer, (Frank, 2014) Inequality And Post-neoliberal Globalisation, *Social Europe Journal*, 29/05/2014, <http://www.social-europe.eu/2014/05/post-neoliberal-globalisation>
- Hudson, Michael (2014) *Who shall rule the world* (http://www.information_clearinghouse.info/article39034.htm)
- Jacoby, Russell (2014) *More egalitarian capitalism would still be capitalism*, *Le Monde diplomatique*, LMD, English Edition, August, <http://mondediplo.com/2014/08/>
- Kurz, Robert (2014) Le double Marx, Critique de la dissociation-valeur, Palim-Psao, le 9 janvier, <http://www.palim-psao.fr/article-le-double-marx-par-robert-kurz-120538666.html>
- Lohoff, Ernst (2012) La borne interne du capitalisme, interview with Ralf Hutter, <http://www.palim-psao.fr/article-la-borne-interne-du-capitalisme-entretien-avec-ernst-lohoff-krisis-sur-les-causes-et-les-con-123584377.html>
- Lohoff, Ernst and Norbert Trenkle (2014) *Sur l'immense décharge du capital fictif*, Les limites de l'ajournement de la crise par le capital financier et le délire des programmes d'austérité. <http://palim-psao.over-blog.fr/article-sur-l-immense-decharge-du-capital-fictif-par-ernst-lohoff-et-norbert-trenkle-108796981.html>
- Lohoff, Ernst and Norbert Trenkle (2014) La Grande dévalorisation, Pourquoi la spéculation et la dette de l'Etat ne sont pas les causes de la crise (Krisis), <http://palim-psao.over-blog.fr/article-mai-2014-parution-de-la-grande-devalorisation-d-ernst-lohoff-et-norbert-trenkle-groupe-krisis-123311808.html>
- Martin, Eric et Maxime Ouellet (entretien avec), <http://www.palim-psao.fr/article-la-tyrannie-de-la-valeur-lere-partie-entretien-avec-eric-martin-et-maxime-ouellet-125289862.html>
- Martin, Eric et Maxim Ouellet, Eds. (2014) *La tyrannie de la valeur, Débats pour le renouvellement de la théorie critique*, Le éditions écosociété, Montreal
- Marx and Wert-enspaltungskritik, <http://www.palim-psao.fr/article-marx-and-wertkritik-groupe-platypus-etats-unis-120188176.html>

- Piketty, Thomas (2014) *Capital in the Twenty-First Century*, Translated by Arthur Goldhammer, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts London, England
- Postone, Moishe (2009) *Temps, travail et domination sociale. Une réinterprétation de la théorie critique de Marx*, Mille et une nuits, p. 511.
- Piketty, Thomas (2014 a) Is Thomas Piketty Right About the Causes of Inequality? Interview to Jessica Desvarieux, The real news network, October 3, 14, Transcript, http://therealnews.com/t2/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=74&jumival=11788
- Qu'est-ce que la wertkritik (Critique de la valeur)?, <http://serpent-libertaire.overblog.com/2014/12/qu-est-ce-que-la-wertkritik-critique-de-la-valeur.html>
- Williams, Alex and Nick Srnicek (2013) *Manifesto for an Accelerationist Politics*, <https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Faccelerationism.files.wordpress.com%2F2013%2F05%2Fwilliams-and-srnicek.pdf>

LABOR AND VALUE IN DISRUPTION

Summary

Economics traditionally uses “capital” to signify both a set of objects (material and immaterial) and quantities of a property of those objects, market-value. Such double-loading of a symbol does not necessarily lead to confusion, but Piketty’s book is a case in point. He is saying that in his book “capital” will signify a set of objects, all forms of property and forms of financial and professional capital, and before he has finished the paragraph “value” slips in as “both a store of value and a factor of production”.

Only in a capitalist society abstract labor is represented in value, objectification of alienated social connections. Value is not just limited to the “economic sphere” but its structure is imposed to the whole society. It is a “total social fact”. Value-producing labor must be seen as the object of critique in any critical theory directed at the social conditions and forms of domination that constitute the modern world. A form of wealth bound to human labor time expenditure, Marx contrasts to the gigantic wealth-producing potential of modern science and technology. Value becomes anachronistic in terms of the system of production to which it gives rise; the realization of that potential would entail the abolition of value.

Keywords: abstract labor, value critique, objectification, form of wealth, microelectronic revolution, living labor, fictitious capital, financial superstructure, crisis, capital as “automatic subject”